

Ur *Fjärde Internationalen* 1/1994

Anders Hagström

Krigsskådeplatsen Balkanhalvön

Balkankrigen 1912-1913 – prologen till första världskriget

Balkanhalvön var den första krigsskådeplatsen på europeisk mark under 1900-talet. Den dåtida arbetarrörelsen gjorde vad den kunde för att bekämpa dessa krig. Istället för att understödja Balkanhalvöns uppdelning i en rad småstater manade Europas arbetarrörelse till kamp för skapandet av en federation som omfattade alla stater på halvön!

I oktober 1912 förklarade det nybildade Balkanförbundet krig mot det Osmanska riket eller Turkiet i syfte att lägga beslag på dess återstående europeiska områden på Balkanhalvön. De dåligt ledda osmanska styrkorna besegrades snabbt av förbundet, som bestod av Serbien, Bulgarien, Grekland och Montenegro. Inom loppet av några månader befann sig bulgariska trupper bara några tiotal mil från Konstantinopel, det Östromerska rikets gamla huvudstad som varit i turkiska händer sedan mitten av 1400-talet.

Vid de fredsförhandlingar som kom att föras i London under de europeiska stormakternas insyn, lyckades Tyskland och Storbritannien driva igenom att Turkiet bara skulle få behålla en tunn landremsa på Balkan.

Albanien

De europeiska stormakterna erkände också Albanien som självständig stat. I kölvattnet på turkarnas nederlag hade en hastigt sammankallad församling utropat en självständig albansk stat. De albanska ledarna ville till varje pris förhindra att det område albanerna bebodde delades mellan Balkanförbundets medlemmar som inte hade några som helst sympatier för de övervägande muslimska albanerna.

Under kriget hade Balkanförbundets styrkor hämningslöst plundrat och massakrerat såväl turkar som albanerna i de områden de ockuperat. Den osmanska regimen hade förvisso aldrig dragit sig för att slå ned varje utmaning mot sitt välde med terror och massakrer – så sent som 1909 hade den iscensatt stora massakrer på armenierna – men det var knappast de ansvariga som drabbades av den besinningslösa terrorn utan civilbefolkningen.

Stormakterna utsåg en tysk prins till landets första härskare. Stora delar av den albanska befolkningen hamnade dock under främmande kontroll, inte minst det av Serbien ockuperade Kosova, eller med serbiskt språkbruk, Gammalserbien. Här hade nämligen den första serbiska staten tagit form, även om området nu i huvudsak beboddes av albaner.

Gräl om bytet

Det dröjde dock inte länge förrän Balkanförbundet började gräla om bytets fördelning. I juni 1913 gick Bulgarien övermodigt till angrepp på de grekiska och serbiska styrkorna i Makedonien. Men Bulgariens kung Ferdinand högg i sten. Serbien fick stöd av Grekland och Montenegro. Rumänien som dittills hållit sig utanför kriget passade på att falla Bulgarien i ryggen. Landets snabbt försvagade ställning fick dessutom den osmanska regimen att raskt gripa in och återta förlorad mark.

I augusti slöts en ny fredsöverenskommelse som innebar att Bulgarien bland annat förlorade Makedonien, trots dess stora bulgariska befolkning. Den bulgariska regeringen blev också tvungen att acceptera att Turkiet behöll de områden det återerövrade.

Sönderfall

Krigen bottnade i det turkiska eller osmanska imperiets allt längre gångna sönderfall och den nyupplommade nationalismen bland de folkgrupper som levde i området. Något som betraktades med oro av vissa europeiska stormakter samtidigt som det uppmuntrades av andra.

Mest oroat var det Österrisk-Ungerska kejsardömet som också det sett sina bästa dagar och vars härskare kontrollerade ett befolkningsmässigt splittrat imperium som sträckte sig ned på Balkan. Mest ivrig att underblåsa de nationalistiska stämningarna, åtminstone bland den slaviska befolkningen på Balkan, var det ryska kejsardömet med sina storslaviska ambitioner och drömmar om att få kontroll över inloppet till Svarta havet.

I snabb takt förvandlades Balkan till ett mycket explosivt område där de europeiska stormakterna gång på gång ingrep för att diktera ordningen.

Rysk-turkiska kriget

Efter det första större stormaktskriget om området, det så kallade Krimkriget i mitten 1850-talet, slöts en hemlig överenskommelse mellan Frankrike, Storbritannien och Österrike som innebar att de åtog sig att upprätthålla det Osmanska rikets gränser. Men bara 20-talet år senare tvingade det rysk-turkiska kriget 1877-78 fram en revision.

Kriget hade framkallats av ett misslyckat bulgariskt resningsförsök mot den turkiska överhögheten. Bulgarna hade snabbt fått stöd av den ryske tsaren som såg en chans att sko sig på turkarnas bekostnad. De ryska och bulgariska styrkornas stora framgångar kunde inte annat än att få Österrike-Ungern och Storbritannien att reagera. För att försvara sina intressen drog de sig inte för att hota Ryssland med krig. Detta avvärjdes först sedan den tyske kanslern Bismarck gått in som medlare.

Resultatet av den tyska medlingen blev att det Turkiets fotfäste på Balkan krymptes. Rumänien, Serbien och Montenegro erkändes som självständiga stater. De hade alla tidigare frigjort sig från den turkiska kontrollen men inte erkänts av stormakterna till följd av deras överenskommelse om att bevara de gamla gränserna. Bulgarien däremot tvingades förbli en turkisk vasallstat, om så bara på papperet. Bulgarna tvingades också att återlämna de områden de erövrat.

Även Ryssland fick några landområden, medan Storbritannien utnyttjade tillfället till att lägga beslag på Cypern. Därigenom fick det en framskjuten bas nära såväl Bosporen, sundet som utgör nyckeln till Svarta havet, som den oerhört viktiga Suezkanalen. Österrike-Ungern fick administrativ kontroll över Bosnien och Herzegovina, som det sedermera annekterade 1908.

Tyska furstar

Det säger sig självt att denna stormaktsdikterade fred knappast kunde gjuta olja på vågorna. Trots ryska och serbiska protester lade den dåvarande bulgariske härskaren, Alexander av Battenberg, bara några år senare beslag på ett av de turkiska områden han tvingats avstå ifrån. Den tyske prinsen, tillika släkting till den ryska tsarinnan, lyckades också besegra serberna i slaget vid Slivnitsa trots att det ryska stödet dragits tillbaka.

Kort därefter tvingades dock Alexander att avgå sedan han förlorat allt såväl inhemskt som utländskt stöd. Den nationalistiske politikern Stefan Stambulov, som nu tog ett stadigt grepp om regeringsmakten, lyckades få honom ersatt av en annan tysk prins, Ferdinand. Denne som var fullständig okunnig om förhållandena i det land han satts att styra var till att börja med helt i händerna på Stambulov. I mitten av 1890-talet lyckades Ferdinand dock förbättra

relationerna med Ryssland, som nu styrdes av en ny tsar, Nikolaj II, och göra sig av med Stambulov, som mördades kort därefter.

Överhuvudtaget var tyska prinsar i ropet på Balkan. Även Rumänien importerade en tysk prins och utropade honom till ny härskare sedan det styrande skiktet av adelsmän och stora jordägare störtat prins Alexander Cuza, som styrte landet sedan en rumänsk stat bildats 1859. Den importerade prinsen som tillhörde det regerande preussiska kungahuset, lät sedermera utropa sig till rumänsk kung under titeln Carol I.

Mord

Även den serbiska regimen lät 1882 utropa landet till ett kungadöme under Milan Obrenović. Milan tvingades dock avgå efter bara några år till förmån för sin son Alexander, som senare lät förvisa fadern och beordrade gränsvakten att skjuta på ex-kungen om han dök upp inom synhåll! Efter otaliga skandaler mördades den vilde och otyglade Alexander och hans hustru Draga i juni 1903 av en grupp officerare, som stormade deras sovrum. Kungaparets lik kastades rätt ut genom ett palatsfönster.

Det var slutet på Obrenović-dynastin som ersattes av Petar Karageorgević. Den nye kungen var bland annat känd för att han egenhändigt översatt den liberale engelske filosofen John Stuart Mill till serbiska. Denna vurm för parlamentariska och andra liberala idéer hindrade dock inte Peter från att vid ett tillfälle under det första Balkankriget kräva att man inte skulle slösa ammunition på albanska fångar. Istället skulle de klubbas ihjäl!

Liberala politiker

Faktum var att påfallande många balkanpolitiker hade vurmat för västerländska idéer, eller varit liberaler, anarkister eller socialister i sin ungdom. När de väl fått smaka maktens sötma hade de snabbt ömsat skinn och förbluffande smidigt anpassat sig till rådande ordningen. Den utbredda politiska hästhandeln med såväl idéer som individer och partier var inte bara ett uttryck för stormakternas spel, utan bottnade också i att alla dessa politiker, generaler och furstar saknade verklig folklig förankring. De höll sig istället kvar vid makten genom såväl naket förtryck som omfattande korruption och manipulerade val.

I Bulgarien tillhörde det ordningen att det för tillfället styrande partiet alltid vann alla val med förkrossande majoritet – även om det så hade bara en handfull riksdagsledamöter när kungen gav det i uppdrag att bilda regering! De allmänna valen hade så att säga till funktion att bekräfta det kungliga valet.

Sko sig

Det enda som förmådde att tillfälligt ena de balkanska härskarna var lystnaden efter att sko sig på det sönderfallande Osmanska imperiet, och göra det innan de europeiska stormakterna själva på allvar delade upp landet mellan sig och lämnade de balkanska småstaterna utanför.

Det var det italiensk-turkiska kriget 1911-1912 som gav den slutliga impulsen till bildandet av Balkanförbundet. Ännu en gång revs ett stort landområde loss ur det osmanska riket, denna gång det nordafrikanska område som idag är känt som Libyen.

Öppet emot

Det fanns dock en ung och vital kraft som vägrade delta i det rovgiriga slagsmålet om Balkan. Redan från första stund gick majoriteten av den unga arbetarrörelsen – bland annat de bulgariska Tesnijaks, det serbiska Arbetarpartiet – öppet emot de styrandes planer. Trots sin litenhet reste de perspektivet på en federal republik som omfattade alla stater på Balkan.

Även den internationella socialistiska rörelsen engagerade sig mot kriget. Andra internationalen, samlingspunkten för hela den samtida socialistiska rörelsen, arrangerade en internationell aktionsdag för fred den 17 november 1912. En vecka senare höll den en extrainkallad kongress i Basel i Schweiz. Med sina 14-15 miljoner anhängare vägde internationalens ställningstagande tungt i den samtida europeiska politiken.

Resolution

Kongressen antog en resolution som påminde om att dess föregående kongresser i Stuttgart och Köpenhamn hade entydigt uttalat sig för att den internationella arbetarrörelsen skulle göra allt som stod i dess makt för att bekämpa krig, och inte minst hotet om att krig liknande det på Balkan skulle utvecklas till ett krig mellan stormakterna:

”Om ett krig hotar att bryta ut, är det arbetarklassens och deras parlamentariska representanters plikt i de inblandade länderna, understödda av Internationella socialistiska byråns koordinerande verksamhet, att tillgripa varje ansträngning i syfte att förhindra dess utbrott. De måste använda sig av de metoder de betraktar som mest effektiva, vilka naturligtvis skiftar med klasskampens skärpning och den allmänna politiska situationen. Utifall ett krig ändå skulle bryta ut, är det deras plikt att ingripa för dess snabba avslutande och sträva med all sin makt att utnyttja den ekonomiska och politiska kris som skapats av kriget till att resa massorna och därigenom påskynda det kapitalistiska klasstyrets fall.”

I *Socialdemokraten* rapporterade den socialdemokratiske partiledaren Hjalmar Branting, som varit med på kongressen, entusiastiskt om manifestets antagande:

”Ingen stämning till protest eller avvikande yttrande hade höjts; vad som i fråga om önskemål självklart fanns olika hade dock insett att här betydde endräkten allt! Hela församlingen reste sig på Greulichs maning och en skog av armar sträcktes för de samlade uttrycket för Internationalens fredsappell i en den allvarligaste stund. 'Nu partivänner', ljöd vår 71-årige veterans klara röst, 'ha vi övertagit förpliktelsen att med alla medel som svara mot våra möjligheter och vår förmåga, hindra massmordet i Europa.' Och kraftigt ljöd Internationalens refräng genom salen, understrykande löftet.” (*Socialdemokraten* 29 nov 1912)

Den Internationella socialistiska byrån tog initiativ till en Balkanfond för att stödja de bulgariska och serbiska socialisterna. Donationerna till fonden lär ha uppgått till 23 000 francs, en för tiden betydande summa.

Sista insats

Kampen mot Balkankrigen var Andra Internationalens sista stora insats mot det växande krigshotet i Europa. När det europeiska storkriget alla fruktat skulle bli följden av Balkankrigen väl bröt ut ett och ett halvt år senare skulle samtliga de stora väst- och centraleuropeiska socialdemokratiska partierna sluta upp bakom sina egna regeringar. Några av de få partier som höll fast vid Internationalens ställningstagande i Köpenhamn, Stuttgart och Basel var de balkanska partierna, som också skulle komma att tillhöra initiativtagarna till arbetarrörelsens reorganisering på revolutionär grund.